

УДК 94(477)351.776(477.52/.54)«18»

О.М. Мірошниченко

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
МІЖ ДЕРЖАВНИМИ УСТАНОВАМИ ТА
РОДИЧАМИ ПОМЕРЛИХ ПРИ ПОХОВАННІ
НА ПРАВОСЛАВНИХ КЛАДОВИЩАХ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХІХ ст.**

На основі архівних джерел автор статті розкриває правові відносини, що виникали між державними установами та родичами померлих при похованнях на православних кладовищах Чернігівської губернії у ХІХ ст. Наведений перелік державних закладів та правових актів, які регулювали стосунки сторін при похованнях.

Ключові слова: Чернігівська губернія, Глухівський повіт, кладовище, духовна консисторія, медична поліція, ХІХ ст.

Не знаючи нормативної бази у сфері соціальних відносин того чи іншого суспільства, важко зрозуміти вчинки людей цього суспільства, тим більше, коли об'єктом дослідження через певний проміжок часу стають некрополістичні пам'ятки. Поринувши у світ архівних справ, зробимо спробу зрозуміти, які стосунки виникали між державними установами та родичами померлих при похованнях на православних кладовищах Чернігівської губернії у ХІХ ст.

Найбільший інтерес до теми надмогильних пам'яток Глухівщини припадає на останнє десятиліття. При цьому варто згадати роботи Н.О. Зайцевої [1], Ю.О. Коваленка [2], В.Г. Пуцка [3]. Вивченню та систематизації надгробків на православних та єврейському цвинтарях Глухова присвятили свої праці О.М. Мірошниченко [4] та В.В. Назарова [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Якщо перший ставить за мету фіксацію, здійснення обмірів та описів об'єктів дослідження [15; 16; 17; 18], то В.В. Назарова розглядає пам'ятки як джерело генеалогічної інформації. Але в жодній із перелічених робіт автори не розглядали кладовище як упорядкований соціальний простір, обмежений законами та нормами.

В основу статті лягли архівні справи із фондів Державних архівів Чернігівської та Сумської обл. (далі відповідно – ДАЧО та ДАСО). Метою дослідження став пошук нормативних документів, що регулювали відносини між державними і релігійними установами та родичами померлого під час або після акту поховання. Звичайно, перш за все нас цікавлять справи, пов'язані з кладовищами Глухівського повіту у ХІХ ст., але такий стан речей був характерним і для інших міст та сіл Чернігівської губернії, які не могли жити за своїми внутрішніми законам. Відповідно до наявної в знайдених документах інформації ми розширили територіальні межі дослідження до кордонів Чернігівської губернії.

В фондах ДАСО зберігаються документи середини ХVІІІ – початку ХХ ст., які регламентували порядок поховань на православних кладовищах Слобідської України та похідних Полтавської і Харківської губерній. Справи присвячені проблемним ситуаціям, які виникали між священиками приходських церков та родичами померлих.

Наприклад, у 1803 р. в слободі Єнаківці Сумського повіту було знайдено тіло селянина Івана Кромаренка [19, с. 3]. Священик відмовився відспівувати померлого, бо не знав причин його смерті. Брат Івана Кромаренка домігся через Сумське духовне правління, щоб над могилою небіжчика провели церковний обряд. Останнє слово в цій справі мав сказати лікар, який оглядав тіло перед похованням. Іван не був самогубцем і помер від паралічу, тому священик не мав права відмовлятися від проведення ритуалу. Як бачимо, вищою інстанцією у цьому випадку виступило Сумське духовне правління та лікарські висновки [19, с. 4–5].

З інших документів ми дізнаємося, що на початку ХІХ ст. Духовне правління ще керувалося указом Петра I від 28.01.1704 р. про порядок поховання померлих [20, с. 1–19]. В ньому були прописані норми облаштування кладовищ, подано перелік осіб, які не мали права на проведення церковного обряду після смерті. Це стосувалося самогубців та знайдених трупів [21, с. 26–28]. Час від смерті до проведення погребального обряду обмежувався трьома днями [22, с. 1–4].

Аналізуючи документи ДАЧО, можна прийти до висновку, що Чернігівська губернія керувалася аналогічними законами та нормами при здійсненні поховань православних людей. У 1804 р. Чернігівський Генерал-Губернатор видав короткий указ, який забороняв ховати померлих за межами кладовищ [23, с. 5]. В першу чергу це було пов'язано із санітарно-епідеміологічним станом у містах та селах. Про це яскраво ілюструє звіт інспектора Чернігівської лікарняної управи (далі текст подано мовою оригіналу): «По указу Его Императорского Величества, Губернское правление слушали рапорт инспектора Черниговской врачебной управы статского советника Любарского от 15 декабря за № 2344 переданный от Г. Военного Губернатора г. Чернигов и черниговского гражданского губернатора, коим доносит на благораспоряжение что в проезде его через уездные города и селения Черниговской губернии, сего 1853 года для обревизования мест подлежащих медицинскому надзору заметил, что в означенных городах и селениях не везде выполняются правила предписываемые уставом медицинской полиции Т. ХІІІ ст. зак. (1842 год) к тому: 1-е во многих селениях кладбищенские места находятся не на указанном расстоянии от жилых мест, ст. 528 и 534; Приказать всем здешней губернии городским полициям становым приставам и чиновникам заведующей полицейскою частью в заштатных городах и посадах замеченных инспектором черниговской врачебной управы беспорядки сделал замечания строго предписать немедленно распорядиться об устранении всех прописанных выше беспорядков при чем предварить, что если это допущено будет ими на будущее время, то виновные подвергнуты будут строгому по законам взысканию, а обстоятельства в отношении учреждения кладбищ не в установленных по закону местах передать в распоряжение в 7-й стол. О каковом распоряжении известить и инспектора черниговской врачебной управы 1853 года декабря 31 дня» [24, с. 1].

«В Черниговское Губернское Правление
Неженского земского исправника

Рапорт

Во исполнении которого указа Губернского Правления делах я удостоверен по селениям вверенного мне уезда о кладбищных местах и оказалось, что при всех почти селениях особенности где государственные поселения имеются жительства кладбища находятся не в указанном расстоянии от селения под которые кладбища отведены места и существуют такие с давно прошедших годов, на устройство же вновь кладбищных мест расстояние от селения не меньше пол версты как предписано выше подведенным законом, необходимы общественные земли, а как таковых земель при селениях не находится; поселяне же от добровольной дачи своей земли откажутся, то я не имею возможности указать место для устройства новых кладбищ в указанном расстоянии представляя об оном Черниговскому Губернскому Правлению и покорнейше прошу не ставить дать в разрешении предписания, как поступить в отношении указа для кладбищ земли. 1854 г. март 23 дня № 210 » [24, с. 14].

У XIX ст. правові відносини поховальної справи унормовуються уставом Медичної поліції та регулюються на місцях виконавчими органами влади. Кладовища починають розглядатись як територія із санітарно-епідеміологічними проблемами та постійним дефіцитом землі. Про релігійну складову майже не згадується у документах цього періоду.

У 1864 р. Духовна консисторія Чернігівського губернського правління розглядала справу про відкриття нового кладовища в с. Холопково Глухівського повіту: «Черниговской Духовной Консистории слушали рапорт благочинного Глуховского уезда священника Порфирия Красовского от 10 декабря 1863 г. за № 350, которым доносить, что приходское кладбище Рождества Богородицкой церкви села Холопково Глуховского уезда так заложено телами, что при изрытии ям постоянно нарушают гробы. Определили и его Высокопреосвященство утвердить об отводе для Рождества Богородицкой церкви села Холопково кладбища в Черниговское Губернское правление и просить о семь уведомлении отчет дать знать и благочинному Красовскому. Об избрании нового кладбища для тамошней церкви во всем содействовать» [25, арк. 1 зв.].

Часто родичі покійного потрапляли в неприємні ситуації, коли закон забороняв проводити поховання на закритих кладовищах, але обставини диктували свої правила. Тоді виникала колізія: «ховайте, але ховати не можна». Цікава ситуація сталася у с. Невзорівка Стародубського повіту. Село розділяла річка, на кожному з берегів якої знаходилося своє кладовище. З часом один цвинтар заповнився і був закритий. Селяни перевозили тіла покійників через міст і ховали їх на кладовищі на іншому боці річки. Але під час весняної повені міст затоплювало. Згідно устава Медичної поліції перевозити тіла на човні не дозволялося, тому селяни вирішили ховати померлих на

закритому цвинтарі. Губернське правління не змогло вирішити даної проблеми, тому вкотре заборонило ховати на закритому кладовищі і зобов'язало місцеву владу шукати землю під нове кладовище [26, с. 21–30].

Ще одна колізія виникла у 1895 р. в с. Воргол Глухівського повіту. Чернігівська Духовна Консисторія отримала скаргу на поміщика Щечкова, начебто він хоче щось збудувати на закритому кладовищі. Це була тільки верхівка айсберга. Про всю проблему дізнаємося з наступного документа, подано мовою оригіналу.

«При осмотре кладбища в настоящее время найдено, что с двух сторон обнесено рвом, а с двух огорожено плетнем никто им не пользуется и оно находится в полном порядке [27, с. 1]. Кладбище отдано во владение помещика Щечкова, на кладбище этом скот разрывает могилы и ломает кресты; Щечков же предполагает кладбище это обратить на свое какое-то хозяйственное предприятие. Чтобы находящиеся в усадьбе помещика Щечкова старое кладбище было им Щечковым огорожено и чтобы никаких строений на кладбище семь воздвигаться не было» [27, арк. 4 зв.].

«Указ Его Императорского Величества Самодержца Всероссийского из Черниговской Духовной Консистории благочинному священнику Андрею Случевскому по указу Его Императорского Величества Черниговская Духовная Консистория слушали рапорт ваш от 8 сего года за № 153 коим доносим, что приставь 1-го стана Глуховского уезда отношением своим от 8-го марта сего года за № 285 на имя священника с. Воргла находящийся в черте крестьянской оседлости на основании закона медицинской полиции должно быть закрыто с воспрещением погребать на нем умерших. По справке оказывается, что в с. Воргол имеется около ста дворов и существует два кладбища; село разделено рекой с постоянною плотиною на две стороны; на стороне прилегающей к закрытому кладбищу находится около 35 дворов; расстояние от этой части села до другого кладбища, к которому прирезана десятина земли, около версты; закрываемое кладбище находится вблизи оседлости на склоне горы. Приказали его преосвященство 7-го сего мая утвердить: так как существование кладбища в черте крестьянской оседлости законом воспрещается ст. 915 т. XIII уст. медицинской полиции, то на основании сего закона находящиеся в с. Воргол второе кладбище за рекою в черте 35 дворов крестьянской оседлости закрыть, с темь что бы оно было огорожено или окопано, всегда содержалось в чистоте и порядке и не было возводимо на оном никаких построек без разрешения епархиального начальства о сим жителям объявить, что если они не пожелают взамен этого отвести другое кладбищенское место на узаконенном от своих жилищ расстоянии для своих нужд, то обязаны хоронить своих покойников на имеющемся в с. Воргол кладбище; о каковом распоряжении уведомить Черниговское Губернское Правление; о чем к исполнению послать вам указ мая 20 дня 1895 года.

Член консистории протоирей Павел Флеров.

Секретарь Никитин

Столоначальник Левченко» [27, арк. 5 зв.].

У Ворголі не могли знайти потрібної землі для нового кладовища, тому пояснювали випадки підхоронення на закритому цвинтарі тим, що кладовище столітнє, весною та восени неможливо переносити мерців через річку та й відстань була далекою [27, арк. 6 зв.].

Інший документ, навпаки, говорить про дії сільського самоврядування по відведенню землі під нове кладовище.

«ВПИ Черниговская Духовная Консисто́рия

Стол 2

Октября 26 дня 1894 года

№ 12349

г. Чернигов

В Черниговское губернское правление

В следствии отношения от 30-го сентября сего года № 2911 возвращая препровожденную при оном переписку из какой усматривается, что в селе Андрейковичах Стародубского уезда приходское кладбище представляет полную невозможность к погребению умерших, по неимению на нем свободного места, вследствие чего является нужда в отводе нового места для кладбища и на основании 915 и 916 ст. Т. III устава медицинской полиции, Черниговская Духовная Консисто́рия имеет честь покорнейше просить Губернское правление сделать распоряжение о безотлагательном отводе нового кладбища в названом селе, с тем чтобы на старом кладбище погребение умерших навсегда было воспрещено и чтобы оно было огорожено или окопано ровом, также содержалось в постоянной чистоте и не было возможно возводить на нем никаких частных построек и о последствиях своего распоряжения по сему предмету Консисто́рию уведомить» [28, арк. 5–6]. «При чем представить описание того участка с указанием пространства одного, расстояния от селения, т.е. крайнего жилого дома и не подтопляется ли оный водою» [28, арк. 7 зв.]. «Чтобы они избрали для кладбища другое место которое находилось бы на расстоянии не ближе полуверсты от крайнего жилого двора и было бы расположено на возвышенной почве не потопляемой весенней водою вдали от реки и источников и ограждение устроить на семь кладбище» [28, арк. 25 зв.].

Спочатку жителі с. Андрейковичі вирішили зібрати кошти і придбати сусідні ділянки землі, що межують із закритим кладовищем, але їх власники запросили високу ціну – по 30–50 коп. за квадратний сажень [28, арк. 31 зв.]. Проблема вирішив селянин Федір Опонасенок, який уступив частину своєї землі, що прилягала до старого кладовища. Ділянка відповідала санітарним вимогам, тому була прирізана, освячена, обкопана ровом та обсаджена деревами [28, арк. 52 зв.].

Отже, збільшення чисельності сільського та міського населення у другій половині XIX ст. спричинило ряд проблем, пов'язаних з улаштуванням кладовищ і похованням на них небіжчиків. Старовинні цвинтарі вже були заповнені, а для улаштування нових часто не вистачало вільних земель. Постійні прецеденти з нищенням старих могил, підтопленням талими водами та спробами забудувати територію закритих кладовищ спонукали Чернігівське губернське керівництво до активних дій. Основними стовпами, на яких трималися відносини між родичами покійника та державними установами, були релігія, земля та санітарні норми. Регулювали їх Устав медичної поліції та розпорядження Чернігівської духовної Консисто́рії; за виконанням законів на місцях слідувала поліція. Порядок розв'язання конфліктів бажав залишатись кращим, але влада все ж таки слідувала за виділенням земельних ділянок під поховання на кладовищах та дотриманням санітарних норм для запобігання виникнення на їх територіях епідемій.

ПОСИЛАННЯ

1. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 6. – К. – Глухів: ТОВ «ВІО-поліграфісти», 2013. – С. 53–55.
2. Коваленко Ю.О. Історія, закарбована в надгробках // Соборний майдан. – 2009. – № 3(33). – С. 1.
3. Пуцко В.Г. Глухівські кам'яні хрести // Сіверщина в контексті історії України. Збірник наукових праць. Матеріали шостої науково-практичної конференції. – Суми: Видавничий дім «Еллада», 2007. – С. 100–101.
4. Мірошниченко О.М. У кожного свій хрест // Соборний майдан. – 2011. – № 5(47). – С. 3.
5. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Бахмацький // Соборний майдан. – 2014. – № 5 (65). – С. 3.
6. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Смаковський // Соборний майдан. – 2014. – № 6 (66). – С. 7–8.
7. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Шигорин. Шемшукowy // Соборний майдан. – 2015. – № 3 (69). – С. 2–4.
8. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Писаревич. Самоквасовы // Соборний майдан. – 2016. – № 1 (73). – С. 6–7.
9. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Голубовы. Голубов // Соборний майдан. – 2016. – № 3 (75). – С. 4–5.
10. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Колоніус. Зайковские // Соборний майдан. – 2016. – № 4 (76). – С. 4–5.
11. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Кузнецов // Соборний майдан. – 2016. – № 5 (77). – С. 3.
12. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Рыбальские-Бутевич // Соборний майдан. – 2017. – № 5 (83). – С. 6.
13. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Русаков // Соборний майдан. – 2018. – № 5 (89). – С. 3.
14. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Айзенштат // Соборний майдан. – 2018. – № 6 (90). – С. 3.
15. Мірошниченко О.М. Меморіальні пам'ятки Глухова XIX – початку XX ст. Вознесенське кладовище // Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Вип. 24(27). – Ніжин – Київ: ПП «Лисенко М.М.», 2017. – С. 109–115.
16. Мірошниченко О.М. Нові знахідки меморіальних пам'яток XIX – початку XX ст. на Вознесенському кладовищі // Сіверщина в історії України. Наукове видання. Випуск 10. – Глухів – Київ: ПП «Лисенко М.М.», 2017. – С. 86–89.
17. Мірошниченко О.М. Хресторобство на Глухівщині у XIX – на початку XX ст. // Конотопськi читання. Випуск VIII. – Ніжин: ПП «Лисенко М.М.», 2017. – С. 174–176.
18. Мірошниченко О.М. Реєстр надгробків XVIII – початку XX ст. Вознесенського кладовища міста Глухова // Сіверщина в історії України. Наукове видання. Випуск 11. – Глухів – Київ: ПП «Лисенко М.М.», 2018. – С. 256–263.
19. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 749, оп. 1, спр. 84, 5 арк.
20. ДАСО, ф. 960, оп. 2 ч. 2, спр. 2673, 19 арк.
21. ДАСО, ф. 960, оп. 2 ч. 1, спр. 1521, 3 арк.
22. ДАСО, ф. 960, оп. 2 ч. 3, спр. 3585, 4 арк.
23. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127, оп. 13, спр. 45, 1 арк.
24. ДАЧО, ф. 127, оп. 17, спр. 4944, 25 арк.
25. ДАЧО, ф. 127, оп. 4, спр. 721, 4 арк.
26. ДАЧО, ф. 127, оп. 4, спр. 1204, 80 арк.
27. ДАЧО, ф. 127, оп. 19, спр. 1270, 6 арк.
28. ДАЧО, ф. 127, оп. 23, спр. 482, 52 арк.

Мірошниченко А.Н. Правове регулювання відносин між державними установами та родичами покійника при захороненні на православних кладовищах Черниговской губернии в XIX в.

На основі архивних джерел автор статті розкриває правові взаємодії між державними установами та родичами покійника при захороненні на православних кладовищах Черниговской губернии в XIX в.

ями и родственниками покойника при захоронении на православных кладбищах Черниговской губернии в XIX в. Подается перечень государственных учреждений и правовых актов, регулирующих отношения сторон при захоронениях.

Ключевые слова: Черниговская губерния, Глуховский уезд, кладбище, духовная консистория, медицинская полиция, XIX в.

Miroshnychenko O.M. The legal regulation of the relations between public institutions and relatives of deceased on orthodox christians cemeteries of the Chernihiv province in the 19th century

On the basis of archival sources, the author of article opens the legal relationship between public institutions and relatives of deceased in the territory of the Chernihiv province in the 19th century. The main problems arising at orthodox cemeteries are highlighted. The list of the state institutions and legal acts which regulate the burial process is given.

Key words: Chernihiv province, Hlukhiv county, cemetery, spiritual consistory, medical police, 19th century.

22.02.2019 р.

УДК: 94(477):908

А.А. Кулик

**ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ОДНОГО
З ЄВРЕЙСЬКИХ МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ
У МІСТЕЧКУ ЛУКАШІВКА ЛИПОВЕЦЬКОГО
ПОВІТУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

У статті автором вперше була здійснена спроба торкнутися раніше не вивченої тематики історії релігійного життя єврейського населення містечка Лукашівка Липовецького повіту Київської губернії. Опубліковані архівні матеріали з історії заснування другого за рахунком єврейського молитовного будинку у цьому населеному пункті.

Ключові слова: єврейське містечко, релігія, Лукашівка, молитовний будинок, кресленник, Мендель Гринберг.

Містечко Лукашівка Липовецького повіту Київської губернії (нині – село Лукашівка Монастирищенського району Черкаської області) у XIX – на початку XX ст. було відоме тим, що в ньому існувала єврейська національна громада, яка складала приблизно 1/3 частину від всього населення містечка.

Так, у праці Л.І. Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» за 1864 рік зазначається наступне: «Лукашевка, местечко при соединении ручья Юшки с другим безыменным, образующими двумя прудами пространный полуостров, на коем и расположено местечко. Жителей обоего пола: православных 1661, римских католиков 5, евреев 812; земли 3522 десятины; в 50-ти верстах от уездного города. В местечке есть замковище длиною в 50, а шириною в 30 сажень. На нем стоит кирпичный одноярусный дом. До 1768 года замок обнесен был палисадом, который разорен поднявшимися жителями, в эпоху, известную под именем колиивщины. До 1854 года местечко принадлежало княгине Марцелине Чарторийской, постоянно живущей за границую, а в

Рис. 1. Містечко Лукашівка Липовецького повіту Київської губернії на трьохверстній мапі Російської імперії 1868 року

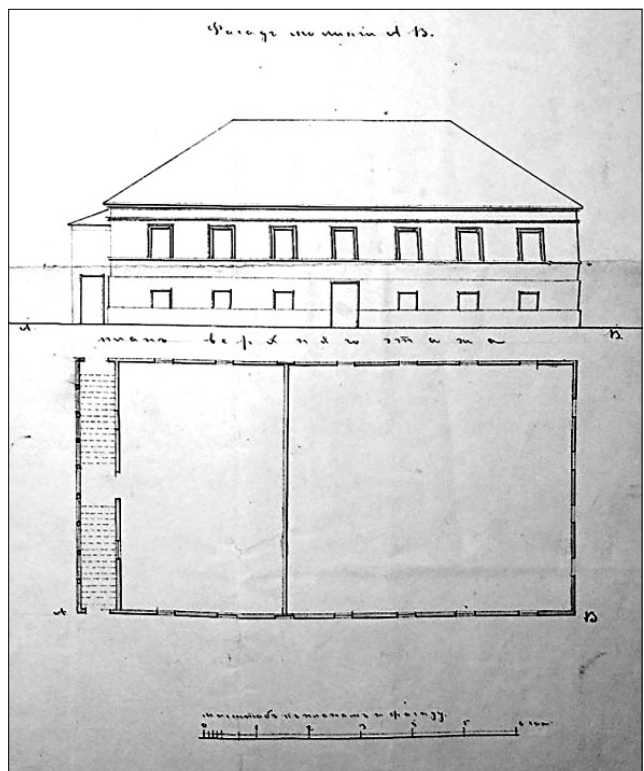

Рис. 2. Кресленник єврейського молитовного будинку (фрагмент). Фасад по лінії АВ і план верхнього поверху [4, арк. 38]

этом году <між 1855 і 1861 рр.> куплено Гоноратою Карловною Даховскою.

Приходская церковь Богородичная, деревянная, 5-го класса; земли имеет указную пропорцию; построена 1740 года [1, с. 529].

В начале прошлого века <Лукашевка> принадлежала Ворцелям, в 1740 году – Леонарду Ворцелю, коронному кухмистру; с 1815 – графу Дульскому; около 1820 года Лукашевка с несколькими селами поступила к князю Михаилу Радзивиллу, как приданое его жены; а в 1848 – к его дочери Марцелине Чарторийской, по смерти в 1847 году князя Михаила Радзивилла. Есть доказательства, что в XVII столетии была и другая церковь во имя Преображения Господня. По преданию она стояла на том месте, где ныне еврейская каменная синагога» [1, с. 755].